

## BA'ZI ETNOTOPONIMLARINING YASALISHI XUSUSIDA

**Maftuna Zoir qizi Safarova,**

Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi

Bukhara, Uzbekistan

[maftunasafarova558@gmail.com](mailto:maftunasafarova558@gmail.com)

**Annotatsiya.** Ushbu maqolada tilshunoslikda yasaliş masalalarining onomastik jihatdan o'rganilishi, ayrim etnonimlar hamda ular asosida shakllangan toponimlarning yasaliş xususiyatlariga alohida e'tibor qaratilgan. Buxoro etnotoponimlarining kelib chiqish tarixini lingvistik jihatdan tadqiq etish orqali, onomastik tizimda so'z yasalişining kompozitsiya, leksik-grammatik yoki onomastik konversiya kabi usullar natijasida tuzilishi aniqlanadi.

**Key words:** etnonim, toponim, etnotoponim, onomastik, lingvistik, yasaliş, konversiya, kompozitsiya, leksik, grammatik.

Respublikamiz hududida tarqalgan etnonim va etnotoponimlarni yig'ish, ularni tadqiq etish o'zbek tili uning shakllanish bosqichlari xususida ma'lumot tashiydi. Shuningdek, xalqimiz turmush tarzi, tarixi, milliy ananalari va qadriyatlarini, hududlar arxeologiyasi, geografiyasi bo'yicha ma'lumot beribgina qolmay, ilmiy tadqiqotlar uchun boy manbaa bo'lib xizmat qiladi. Etnonim (*ethnos* – “xalq” va *onim* – “nom”) va etnotoponim (millat, xalq, urug', qabila nomlari asosida shakllangan joy nomlari) larni ma'lum bir hududlar bo'yicha to'plab o'rganish mintaqaviy lisoniy hodisalar tizimining o'ziga xos xususiyatlarini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

Viloyatimiz hududida tarkibi birgina lug'aviy asosdan iborat obyekt nomlari, ya'ni sodda tarkibli etnotoponimlar ham uchraydi:

1) *tub sodda etnotoponimlar*. Bunday etnotoponimlarga Arlot//Alot//Olot Arablar, Arabon, Arabcha, Afg'onon, Bahrin, Burqut, Jaloir, Mang'itlar kabi ellikdan ortiq nomlarni misol qilib ko'rsatish mumkin.

2) *yasama sodda etnotoponimlar*. Buxoro viloyati hududida bunday etnotoponimlarni uchratmadik.

Sodda tub etnonimlar, asosan, apellyativlarning onomastik konversiya usuli asosida toponimga ko'chishdan hosil bo'ladi, ya'ni toponimizatsiyalashadi. Sodda tub etnonimlarning lug'aviy asosi ma'noviy va morfologik jihatdan esa turlicha bo'ladi.

O'zbek tilida tub sodda asosli etnotoponimlarni morfologik jihatdan quyidagicha tasniflash mumkin:

1) ot asosli sodda tub etnotoponimlar: Arlot//Alot//Olot (*Peshko' tumani Sadir MFY*), Arablar (*Shofirkon t., G'ijduvon t. Ulfatbibi MFY, Jondor t., Vobkent t.*), Afg'onon (*Buxoro t., Amirobod, Guliston MFY*), Bahrin (*Romitan t. Mirishkor MFY*), Burqut (*Vobkent t.*), Jaloir (*Jondor t., Qorako'l t.*).

2) son asosli sodda tub etnotoponimlar: Mang'itlar – mo'g'ulchada ming soni manga so'zi bilan ifodalangan [7] (*Peshko' t. Quchoq MFY*), Mingon (*Shofirkon t. Bobur MFY*), Nayman (*Vobkent t.*), Qirqlar (*Romitan t.*), Yuzon (*Buxoro t. Bog'ikalon MFY*).

Bulardan tashqari barchamizga ma'lumki, tilshunoslikda so'z yasalishi alohida bo'lim, soha sifatida o'rganilib kelinmoqda [4]. So'z yasashdagi usul va vositalar etnonim va etnotoponimlarni yasashda ham ishtirok etadi, lekin bunda etnotoponimlarning o'ziga xos semantik va grammatik xususiyatlarini e'tiborga olish zarur. Leksemalar toponimga aylangach, ularda bir qator sifat o'zgarishlari sodir bo'ladi. Buxoro viloyati etnotoponimlarining derevatsion manzarasi rang-barang bo'lib, unda so'z yasalishining barcha usullarini uchratish mumkin.

Ma'lumki, xalq tili o'zining soda va ixchamligi, mazmunan teranligi bilan hamisha e'tiborni jalb etib kelgan. Shu ma'noda etnotoponimlar ham alohida ahamiyatga ega bo'lib, ularda so'z yasalishining kompozitsiya, affiksatsiya, onomastik konversiya, leksik-grammatik usullari qo'llanilgan.

**Onomastik konversiya usuli bilan yasalgan nomlar.** Etnotoponimlarni tahlilga tortganda uning toponimga aylangunga qadar bo'lgan ma'nosi, so'ngra toponimik ma'nosini farqlash muhim ahamiyatga ega. So'z yasalishi strukturadagi yasovchi-yasama munosabati etnotoponimning yasalishi, etnotoponimik ma'no toponimga aylangunga qadar bo'lgan ma'no munosabatlarida aks etadi. Masalan, Tuyachi, Takali, bahrin etnotoponimlari dastavval tuya+chi, taka+li, bahr+in tarzida shakllanganligini asta-sekin asos bilan qo'shimcha birlashib, o'rtadagi aloqa yo'qolib, tuya, taka, bahr ma'nolari unutilganligi, Tuyachi, Takali, bahrin kabi etnotoponimlarning yaxlit bir nomga kelib qolishini sezish unchalik qiyin emas, balki tuyachi, takali, bahrin leksemalari so'z yasalishining o'ziga xos bosqichini bosib o'tgan. Bu usul leksik-grammatik xarakterdagi usul yoki appelyativ toponimizatsiyalashuv (onomastik konversiya) deb qarash mumkin[1]. Onomastik konversiya yo'li bilan vujudga kelgan nol ko'rsatkichli bunday nomlar toponimga aylanmasdan oldin ma'lum bir etnik guruh nomini, kishilar to'pini anglatgan bo'lsa, endilikda, ularning vazifasi muayyan bir obyektning xuddi shunday boshqa bir obyektidan farqlashdan iboratdir [3]. Onomastik konversiyada birinchi va ikkinchi elementlarni ajratish mumkin. Birinchi element yasovchi, ikkinchi element yasalma. Bunda birinchi elementning strukturasi e'tibor berish kerak. Birinchi elementning o'zi ham yasama bo'lishi mumkin. Toponimlarning

yasalish xususiyatiga e'tibor berish ularning morfologik strukturasi belgilashda ham muhim ahamiyatga ega.

Toponimlarning soddalashuvi natijasida ayrim komponentlarning tushishi tufayli toponimlar tarkibida sintaktik munosabat nol ko'rsatkichga ega bo'ladi. Masalan: *Bo'rilik mahalla – Bo'rilik, Qashqarmahalla – Qashqar* kabi.

Onomastik konversiya asosan atoqli otlar doirasida bo'lib, toponimning sintaktik qurshovi, formal-morfologik belgilari, funksional maydoni uni lug'at tarkibidagi umumiy leksik qatlamdan farqlaydi. Toponimlarning moslashuvi, yasalish strukturasi ham qator o'zgarishlarga olib keladi [1].

***Kompozitsiya usuli bilan yasalgan joy nomlari.*** Kompozitsiyon usulida nom yasash toponimlar sistemasida ma'lum o'rinni egallaydi. Kompozitsiya (lotincha – composition – tuzish, birlashtirish) so'zlaridan olingan bo'lib, asosan, ikki yoki undan ortiq o'zakning qo'shilishi va birikuvidan yangi nom yasaydi. Nomlar ot, sifat, son, fe'l so'z turkumlariga oid so'zlarning bir-biriga qo'shilishi natijasida vujudga keladi [5].

O'zak tilida toponimlar asosan ikki va undan ortiq so'zning qo'shilishi, birikishidan hosil bo'lib, tilda qo'shma so'zning aniqlovchi, aniqlanmish munosabatidan yasalgan geografik nomlar keng tarqalgan lingvistik hodisa sanaladi. Bu, o'z navbatida, boshqa turkiy tillar toponimikasiga ham xos xususiyat bo'lib, ularni quyidagi guruhlariga bo'lish mumkin [6].

Ot+ot tipidagi etnotoponimlar:

Arab+mozor, Arab+qishloq, Tojik+arab, Tojik+qishloq, Tojik+mahalla, Arab+mahalla, Kallar+mahalla, Kirg'iz+mahalla, Kirg'iz+qo'rg'on, Qirg'iz+guzar, Qirg'iz+ovul kabi. Qo'shma nom uzvlarining bog'lanish yo'llari va uni yuzaga keltiruvchi omillar bir xil emas. Ot+ot tipidagi toponimlarni antroponim mansub bo'lgan etnonim nomi bilan bog'liq etnotoponimlar, laqablar asosida yuzaga kelgan etnotoponimlar, ijtimoiy mansubligi asosida yaratilgan etnotoponimlar kabi guruhlariga bo'lib o'rgansa bo'ladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, etnonim va ular asosida shakllangan toponimlarni lingvistik jihatdan o'rganish til tarixini yoritishda eng muhim manbadir. Ularning yasalish xususiyatlari orqali qisman bo'lsada o'zbe tili tabiati anglashiladi. Til lug'at tarkibini boyitishga xizmat qiladi.

## ADABIYOTLAR

1. Дўсимов З. Топонимларнинг ясалish масаласига доир // Ўзбек тили адабиёти. – Тошкент: Фан, 1984. – №4. – Б. 44-48.
2. Марқаев К.Ш. Ўзбек тили этнонимларининг лисоний тадқиқи. Фил. фан. ном. дисс. – Т.: 2007. 72-76-б.

3. Отажонова А. Хоразм этнопонимлари. – Тошкент: Фан, 1997. – Б. 75.
4. Қораев С. Ўзбекистон вилоятлари топонимлари. – Тошкент: ЎМЭ давлат илмий нашриёти. 2005. 212-Б.
5. Ҳожиёв А. Ўзбек тилида сўз ясаши. – Тошкент: Фан, 1989. – Б. 30.
6. Эргашев А.А. Андижон вилояти этнопонимларининг ареал-ономастик тадқиқи. Фил. фан. ном. дисс. – Тошкент: 2012. – Б. 117.
7. Нафасов Т. Қашқадарё қишлоқномаси. – Тошкент: Муҳаррир, 2009. 161-б.
7. Bayramali Ergshovich Kilichev, Maftuna Zoir qizi Safarova. Toponyms formed on the basis of nation names. International Journals of Sciences and High Technologies. Vol. 25 No. 1 February 2021, pp. 104-107.
8. Bayramali Ergshovich Kilichev, Maftuna Zoir qizi Safarova. Bukhara region's typical toponyms transformed by means the names of nations. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science, <http://t-science.org/> p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) 2021.02.05
9. Bayramali Ergshovich Kilichev, Maftuna Zoir qizi Safarova. [The Concept of Totemism and Ethnonym](#). Central Asian Journal of Literature, Philosophy and..., 2022.  
[https://scholar.google.com/citations?view\\_op=view\\_citation&hl=ru&user=xE0DgREAAAAJ&citation\\_for\\_view=xE0DgREAAAAJ:u-x6o8ySG0sC](https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=xE0DgREAAAAJ&citation_for_view=xE0DgREAAAAJ:u-x6o8ySG0sC).
8. Maftuna Zoir qizi Safarova. [ALISHER NAVOIY IJODIDA ETNONIMLARNING QO‘LLANILISHI](#). FILOLOGIK TADQIQOTLAR: MUAMMO VA YECHIM” mavzusida xalqaro ilmiy KONFERENSIYA. 2021. [https://scholar.google.com/citations?view\\_op=view\\_citation&hl=ru&user=xE0DgREAAAAJ&citation\\_for\\_view=xE0DgREAAAAJ:d1gkVwhDpl0C](https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=xE0DgREAAAAJ&citation_for_view=xE0DgREAAAAJ:d1gkVwhDpl0C).
9. Kilichev B.E. [Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari](#). O‘quv qo‘llanma. –Buxoro, Durdon, 2023. – 212 b.
10. Kilichev B.E. Onomastika. O‘quv qo‘llanma. – Buxoro, Durdon, 2023. – 180 b.
11. Kilichev B.E. [Til tizimi va ma’naviy munosabat muammosi](#). Monografiya. – Buxoro, Buxoro nashr. 2022. – 118 b.
12. Kilichev B.E., Haydarova A. Toponymy of G‘ijduvan. International Journal of Language Learning and Applied Linguistics (IJLLAL) <http://inter-publishing.com/index.php/IJLLAL/issue/view/41>.
13. Kilichev B.E., G.Shabonova. “Boburnoma” asaridagi ayrim toponimlarning etimologiyasi haqida. “Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnal.1-tom. №18 (2023) <http://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/8>.

14. Kilichev B.E., M.Rustamova. Muallif nutqi neologizmlari (Sirojiddin Sayyid she'rlari misolida). Innovation: The journal of social sciences and researches/International scientific journal. Volume 1, ISSUE 5, 2023

15. Kilichev B.E., M.Boltayeva. Jondor tuman shevasining ayrim ma'no guruhlari haqida. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 391) Jan.2023.

16. Kilichev B.E. Топонимлар таркибидаги сонлар ҳақида. “Ilm sarchashmalari” Urgench, 2021, 3-son. –B.148-151.

17. Kilichev B.E. Топонимлардаги ранг билдирувчи сўзлар. “Ilm sarchashmalari” Urgench, 2022, 2-son. –B.145-149.

18. Kilichev B.E., Raxmatullayev Sh. O‘zbek ertaklaridagi antroponimlarining lingvomadaniy asoslari. “Filologik tadqiqotlar: muammo va yechim” mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari (filologiya fanlari doktori, professor Hamid G‘ulomovich Ne‘matov tavalludining 80 yilligiga bag‘ishlanadi). –Buxoro, 2021. –B.145-148.

19. Kilichev B.E., Атоқли отларда кўчиш ходисаси. Масъалаҳои мубрами филологияи ўзбек ва тоҷик (маводи конференсияи онлайнӣ). “Нури маърифат”, Хучанд « 2020. –Б. 163-167.

20. Kilichev B.E., Zaripov B., Xolmuhamedov B., Raxmatullayev Sh. Anthroponyms in Uzbek folk tales: problem with content and frequency. Philosophical Readings XIII.4 (2021), pp. 1834-1840. 1835.

21. Kilichev B.E., Alisher Navoiy asarlarida til, so‘z, toponim va ma’no talqini. Алишер Навоий ижодий меросининг башарият маънавий-маърифий тараққиётидаги ўрни мавзусидаги IV анъанавий халқаро илмий конференция материаллари. –Навоий, 2021. –Б.840-844.

22. Kilichev B.E., Axmatova I. Ayrim toponimlarning tarkibi va semantikasi haqida. “Filologik tadqiqotlar: muammo va yechim” mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari (filologiya fanlari doktori, professor Hamid G‘ulomovich Ne‘matov tavalludining 80 yilligiga bag‘ishlanadi). –Buxoro, 2021. –B.145-148.

23. Kilichev B.E., Raxmatullayev Sh. Uzbek national folk tales and the nature of anthroponyms in live communication. Middle European Scientific Bulletin, VOLUME 12 May 2021.

24. Kilichev B.E., Zaripov B., Kholmukhammedov B. Lingvoculturological characteristics of anthroponyms used in artistic works. ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. Volume 2, Issue 5 May, 2021

25. Kilichev B.E., O.Safarova. Study of toponyms in the language of the work. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915. Vol.10/ Issue 1, Jan. (2022) 92–95.



26. Kilichev B.E. Атоқли отларда сўз ясалишининг бир усули. “Ўтимоий фанларда innovasiya” Onlayn ilmiy jurnali, 2022, 2(1), 48–51.
27. Kilichev B.E., Bafojeva N. Some characteristics of onomastic units in Abdullah Qodiriy’s novel “Bygone days”. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. ISSN: 2249-7315 Vol. 12, Issue 01, January 2022.
28. Bayramali Ergashovich Kilichev, Timur Khojaoglu, Nodira Adizova. Classification of Oykons (On the Example of Bukhara Region). International Journal of Culture and Modernity ISSN 2697-2131, 2022, Volume 16 <https://ijcm.academicjournal.io/index.php/ijcm>
29. Kilichev B.E., M.Rustamova. Metaforaga xos ba’zi bir xususiyatlar (Sirojiddin Sayyid she’riyati misolida). EURASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, PHILOSOPHY AND CULTURE// Innovative Academy Research Support Center. Volume 3 Issue 1, January 2023 ISSN 2181-2888 P. 59-64.
30. Kilichev B.E., Shabonova G. “Boburnoma” asaridagi ayrim toponimlarning etimologiyasi haqida. “Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnal.1-tom. №18 (2023) <http://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/8>.
31. Yokubova, S. (2021). Tibbiy matnlarda obyektli birikmalarning voqelanishi. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 7(7).
32. Yokubova, S. (2021). Относительно формального грамматического описания объектных соединений. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 7(7).
33. Yokubova, S. (2020). Объектные сочетания. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 1(1).
34. Khojjeva, M. Y., & Yokubova, S. Y. (2021). Language and speech expression of personal descriptions. TJE-Tematics journal of Education ISSN, 2249-9822.
35. Yusufovna, Y. S. (2022). ПОЕТИК NUTQDA MA’NO KO‘CHISH YO‘LLARI. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 674-677.
36. AR Akhmedov, P Sevara, [Theoretical and practical issues of creating uzbek areal linguistics](#). Middle European Scientific Bulletin 12, 142-146
37. AR Akhmedov. [Some Feedback About Linguistic Knowledge](#). AR Akhmedov, P Sevara. [O ‘zbek shevalarini lingvo-geografik xaritalashtirish](#).